

„IGAZ, TISZTA ÉS DICSÉRETES HITÜNKBEN
ÉS VALLÁSUNKBAN MEGMARADJATOK”

I. Ferdinánd intelmei fiai számára 1547 telén

“REMAIN IN OUR TRUE, PURE, AND PRAISEWORTHY FAITH AND
RELIGION”

Ferdinand I's Admonitions to His Sons in the Winter of 1547

Guitman Barnabás – Ujj Zoltán

PPKE BTK – ELTE BTK TDI

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen írásban I. Ferdinánd 1547-ben fiaihoz írt instrukcióinak keletkezési körülményeit, valamint a szöveg jelentőségét vizsgáljuk, továbbá magyar nyelven először publikáljuk magát a forrást. Ferdinánd hétköznapi latin nyelven fogalmazott bizalmas levélnek címzettje nem a korabeli vagy kései nyilvánosság, az uralkodó fiai számára szánta sorait egyfajta erkölcsi vezérfonalként. Intelmeiben Ferdinánd figyelmeztette az ifjú főhercegeket, hogy tartsák be végrendeletének vallási utasításait, mindenekelőtt maradjanak hűek a katolikus hithez. A szövegben konkrét történések felidézésével ostorozza Miksa főherceg gyarlóságait. A király felelősségteljes uralkodói tudatosságára például a szegényekkel való bánásmód kapcsán megfogalmazott utasítások utalnak. Az itt közölt intelmek személyes hangvételükkel egyedülálló bepillantást engednek Ferdinánd uralkodói normáiba és elvárásaiba, valamint tájékoztatnak arról, hogy miképpen ítéli meg legidősebb fiát, a későbbi Miksa császárt.

ABSTRACT

This article examines the circumstances surrounding the composition of King Ferdinand I's 1547 letter to his sons, analyzes its significance, and presents the source text in Hungarian for the first time. Written in plain Latin, Ferdinand's confidential letter was not intended for contemporary or future public audiences but served as a moral guide for his sons. In his admonitions, Ferdinand urged the young archdukes to adhere to the religious directives outlined in his will, emphasizing, above all, steadfastness in the Catholic faith. He reproached Archduke Maximilian for his shortcomings by referencing specific incidents. Ferdinand's sense of responsible kingship is exemplified by his instructions concerning the treatment of the poor. The personal tone of these admonitions offers a unique insight into Ferdinand's standards and expectations as a ruler and sheds light on his assessment of his eldest son, the future Emperor Maximilian.

Kulcsszavak: I. Ferdinánd, II. Miksa, uralkodóneveltetés, erasmisták, schmalkaldeni háború

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.2025.1.6

Copyright © 2025 Guitman Barnabás (author) & Ujj Zoltán (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Keywords: Ferdinand I, Maximilian II, princely education, Erasmianism, Schmalkaldic War

Bevezetés

A polgári nemzetállamok kialakulásáig az egyház és az állam, illetve az egyház és a politikai tényezők különböző mértékben ugyan, de mégiscsak szimbiózisban, egymással összekapcsolódva léteztek. Így lehetséges, hogy az egyháztörténet a 19. század előtt sokkal szorosabban érintkezik a történelem egyéb dimenzióival. Jelen írásban nem egy alapvetően egyháztörténeti forrást, viszont egyháztörténeti szempontból mégiscsak lényeges dokumentumot, I. Ferdinánd magyar és cseh király, osztrák főherceg, fiainak szóló intelmeit mutatjuk be, valamint közöljük annak magyar fordítását. A király saját kezű írását már Franz Bernhard von Bucholtz kiadta 1838-ban Ferdinánd életrajzának forrásközlő kötetében, viszont úgy tűnik ez a lényeges uralkodói ego-dokumentum csak szórványosan érte el akár a hazai, akár a nemzetközi kutatás ingerküszöbét. Néhol Miksa fiával való kapcsolatáról szólva egyes részeire utalnak, de tudomásunk szerint a teljes levélről mind ez idáig egyetlen részletesebb elemzés készült, Paula Suttner tollából, az is mindössze hét oldalas.¹

Habsburg I. Ferdinánd személyisége

I. Ferdinánd a magyar uralkodók között kiemelkedő helyet foglal el, ugyanis a ránk maradt sokrétű forrásanyag alapján minden korábbi királynál hitelesebben és részletesebben megismerhető élete, politikai gyakorlata és személyisége. Abból a szempontból is különleges, hogy korabeli képi ábrázolások sokasága révén a magyar királyok közül elsőként követhető nyomon küllemének alakulása gyermekkorától haláláig.² Külső és belső tulajdonságairól, döntéseinek hátteréről, gondolkodásáról, érzelmeiről kora

¹ *Paula Sutter Fichtner*: Of Christian Virtue and a Practicing Prince. Emperor Ferdinand I and His Son Maximilian. *The Catholic Historical Review* 61. (1975) 409–416. A levél egyes részleteit korábban ismertette: *Robert Holtzmann*: Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung (1527–1564). Berlin 1903. 54–59.; *Viktor Bibl*: Maximilian II. Der rätselhafte Kaiser. Hellerau in Dresden 1929. 36.

² Az összefoglaló áttekintések közül Szekfű Gyula és Pálffy Géza egyaránt pozitív mérleget vont I. Ferdinánd uralkodását értékelve. *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet I–V. Budapest 1928. IV.; *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2016. Míg az idealizált ábrázolás bátyja, Károly számára volt fenntartva, addig Ferdinánd portréit gyermekkorától haláláig valósághibbnak tekinti a kutatás. Vö. *Wolfgang Hilger*: Die Bildnisse Ferdinands I. In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Szerk. Martina Fuchs – Alfred Kohler. Münster 2003. 7–33, itt: 22.

ifjúságától kezdve kiterjedt levelezése, valamint a környezetében lévő és őt jól ismerő kortársainak leírásai, beszámolóí árulkodnak. E források koherens képet alkotnak az uralkodóról, a róla szóló egykorú írások szerzői egyhangúlag kiemelték őszinteségét, megbízhatóságát és békés természetét, olyan embernek írták le, akitől távol állt a ravaszkodás, amit megígért, azt igyekezett megtartani. A velencei követ Lorenzo Contarini (1515–1552), a császári diplomata Ogier Ghislain de Busbecq (1522–1592), de a magyar Berzeviczy Márton (1538–1598) is egyaránt nagyon szelíd és megbocsátó embernek mutatja be, akire nem jellemző a haragtartás, ezért kifejezetten kevés azoknak a száma, akikkel rossz viszonyban állt.³

Békeszeretete az államügyek területén és a protestáns reformáció okozta hiteszakadás kezelésében is megnyilvánult. A korszellem őt is megérintette, az egyházpolitika nem pusztán hatalmi probléma volt számára, hanem komolyan foglalkoztatták a teológiai kérdések, szívesen beszélgetett tanult emberekkel hittani témákról. Ahogy bátyja, V. Károly, úgy az ifjú Ferdinánd főherceg is, aki a humanista tudóst személyesen is megismerte németalföldi tartózkodása idején, Rotterdami Erasmus munkásságának értő, figyelmes követője volt. Bár Erasmus 1519-ben és 1528-ban is visszautasította Ferdinánd invitálását, hogy udvarához csatlakozzon, több munkáját is neki ajánlotta s mindvégig levelezőtársak maradtak.⁴

Ferdinánd úgy gondolkodott a protestáns reformációról, mint az egyház betegségének tünetéről, ő pedig e betegség orvoslását kívánta elérni uralkodói hatalmával.⁵ Erazmistaként a pápaság és az egyház morális megújulását próbálta előmozdítani.⁶ Buzgó vallásossága ellenére a protestáns reformáció korát beárnyékoló erőszakos felekezeti türelmetlenség nem volt

³ Relazione di Lorenzo Contarini ritornato ambasciatore da Ferdinando Re de' Romani l'anno 1548. In: Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato. I/I. Szerk. Eugenio Albèri, Firenze 1859. 369–469. Contarini követi szolgálatának összefoglaló jelentését németül kivonatossan közölte Franz Bernhard von Bucholtz Ferdinándról szóló történeti munkájában, de a *Relazionét* tévesen a császári udvarban szolgálatot teljesítő velencei követnek, a későbbi bíborosnak, Bernardo Navagerónak (1507–1565) tulajdonította. *Franz Bernhard von Bucholtz: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*. Wien 1835. VI. 489–498, itt: 493–498. *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Seigneur de Bousbecque, Knight, Imperial Ambassador*. Szerk. Charles Thornton Forster – Francis Henry Blackburne Daniell. London 1881. I. 315–418. *Martinus Berzevicaeus: Oratio funebris de invictissimo Ferdinando I. Romanorum Imp. Augustissimo*. Parisiis 1565.

⁴ *Almás Gábor: Educating the Christian Prince for Learning and Peace The Cases of Archdukes Rudolf and Ernst in Spain (1564–1571)*. *Central European Cultures* 1. (2021) 2–43.

⁵ *Paula Suttner Fichtner: Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung*. Graz 1986. 240.

⁶ Erasmus gondolatainak Ferdinándra gyakorolt hatásáról: *Alfred Kohler: Ferdinand I., 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*. München. 2003. 117–118.

jellemző rá. A kereszténységen belüli konfliktusok megoldásában sohasem az erőszak az elsődleges eszköz, amelyhez szíve szerint nyúlt volna, hanem észérvekkel, tárgyalásos úton kívánta rendezni a vallásügyi nézeteltéréseket. Egyik legutóbbi életrajzírója, Alfred Kohler 2003-ban joggal nevezte Ferdinándot az 1555-ös vallásbéke atyjának.⁷ Korabeli feljegyzésekből tudható az is, hogy az uralkodó napirendjének szerves részét képezték a vallásossághoz tartozó tevékenységek, és hogy e téren példamutató kötelességtudattal járt el. Minden nap hajnali öt órakor kelt, elvégezte a reggeli imáját, naponta vett részt szentmisén, nagyobb ünnepeken több prédikációt is végighallgatott, valamint zsolozsmát imádkozott, évente többször gyónt, áldozott.⁸

A kortárs leírásokból alkotott Ferdinánd-képhez tökéletesen illeszkednek a király által a fiainak írt bizalmas instrukciói. Ebben a műfajban Ferdinánd írása nem egyedülálló, Korpás Zoltán hívta fel a figyelmet, hogy hozzá hasonlóan testvérétől, V. Károly császártól is ismerünk, II. Fülöp számára összeállított hasonló tematikájú, bizalmas természetű instrukciókat, amelyek egyfajta királytűkrökként egészítik ki a többnyire szűkebb vagy tágabb nyilvánosságnak szánt hivatalos végrendeletek szövegét.⁹ A különbség a két testvér által megfogalmazott instrukciók között leginkább abban ragadható meg, hogy a Károly által leírtak nem csak terjedelmesebbek, hanem sokkal több konkrét politikai tanáccsal, javaslattal segítik az ifjú Fülöp herceget. Károly világpolitikai léptékben gondolkodott, nem foglalkozott Fülöp személyiségével, lelki alkatával, nem moralizált, hiszen e tekintetben a spanyol trónörökös kifogástalannak tűnt a császár előtt. Ferdinánd ezzel szemben elsősorban gyermekeit feddő atyaként erkölcsi vezérfonalat adott fiai kezébe, így fiainak címzett írásai sokkal személyesebbek, mint a császár által kiállított instrukciók.

I. Ferdinándtól két ilyen, az Intelmekhez hasonlítható, saját megfogalmazású dokumentumot ismer a szakirodalom, amelyeket lehetséges, hogy Károllyal egyeztetve, tőle talán mintegy inspirálva készített el. A korábbi, a schmalkaldeni háború kellős közepén, 1547. februárjában írta, néhány héttel azután, hogy szeretett feleségét, Anna királynét elvesztette.¹⁰ A

⁷ Kohler, A.: Ferdinand i. m. 317.

⁸ Relazione di Lorenzo Contarini i. m. 457; The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq i. m. 412.

⁹ Instrucciones secretas de Carlos V a Felipe II. (Palamós, 6 de mayo de 1543); Testamento político del Emperador Instrucciones de Carlos V a Felipe II sobre política exterior (Augusta a 18 de enero de 1548). Mindkét dokumentum megtalálható az alábbi honlapon: <https://www.cervantesvirtual.com>

¹⁰ Eigenhändiges Schreiben König Ferdinand an seine Söhne Maximilian und Ferdinand, bei seinem Aufbruch in den Krieg. In: Bucholtz, F. B.: Geschichte der Regierung i. m. IX. 465–471. Az eredeti kézirat Bécsben található a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a dinasztia családi levelezését gyűjtő Familienkorrespondenz A sorozat 2. dobozában.

másik, rövidebbiket pedig az 1555-ös augsburgi tárgyalások idején vetette papírra.¹¹ Érdemes megfigyelni, hogy mindkét írás olyan súlyos politikai válság idején született, amikor még korántsem volt biztos, hogy a birodalmon belüli zűrzavaros helyzetet sikerül az Ausztriai ház számára valamilyenre is kedvező módon csillapítani.

Amikor Ferdinánd 1547 telén az instrukcióját papírra vetette, a gyász súlyosan érintette, és a schmalkaldeni szövetség elleni háború kimenetele kapcsán is bizonytalanságok gyötörték, valamint a csehországi helyzet is rendkívül aggasztó, nyugtalanító lehetett számára.¹² Ebben a hangulatban fogalmazta meg saját kézzel fiainak szóló intelmeit. Az irat nem a humanista latin nyelvi eszmény alapján készült el, annak megfogalmazása, szóhasználat a nyelvtana egyaránt a hétköznapi, népies latin nyelvhasználatot tükrözi, erőteljes spanyol hatással, ami leginkább a helyesírásban szembe-tűnő. Kérdés, hogy Ferdinánd miért latin nyelvet választotta egy személyes hangvételű atyai levélhez? Károly instrukciói spanyolul születtek meg, Ferdinándnál pedig a német – esetleg a spanyol¹³ – lett volna magától értetődő, ahogy az 1555-ben kelt instrukció is német nyelvű, de itt mégis a latin mellett döntött. Nyelvválasztásának oka egyelőre rejtély, talán a mondanivalójának komolyságát, szigorúságát kívánta a latinnal hangsúlyozni.

A szöveg elején kiderül, hogy a szóbeli intés helyett azért kellett írásban megfogalmazni gondolatait, mert legidősebb fia, Miksa éppen akkor nem tartózkodott a környezetében, továbbá az írásban adott gondolatokat maradandóbbaknak vélte. Megtudjuk még, hogy a király a levél eredetijét az ekkor éppen húsz éves Miksának rendelte küldeni, középső fia, a tizennyolc éves Ferdinánd pedig a másolatot kapta meg. Milyen körülmények között keletkezett a levél? És mit tudunk a két címzett főhercegről? A következőkben ezekre a kérdésekre adunk választ.

Miksa és Ferdinánd főhercegek a császár kíséretében

A levél keletkezésének idején Ferdinánd király két legidősebb fia Ulm környékén tartózkodott nagybátyjuk, V. Károly császár kíséretében. A főhercegek a dinasztia spanyol és közép-európai ága, pontosabban V. Károly és Ferdinánd király szoros együttműködésének folyományaként szolgáltak 1544 és 1548 között a császári udvarban, ám jelenlétüknek gyakorlati okai is voltak. Amellett, hogy ez az időszak uralkodói neveltetésük következő szakaszát képezte, műveltségük és világlátásuk fokozása mellett a hadi tapasztalatok megszerzése is célja volt. Szintén fontos szerepe volt

¹¹ Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Dritter Jahrgang. Wien 1813. 288–292. Vö. *Sutter Fichner, P.*: Of Christian Virtue i. m.

¹² Vö. *Guitman Barnabás*: A schmalkaldeni háború története. In: Luis de Ávila y Zúñiga: A császár háborúja Németországban. Budapest 2022. 9–35. Online: <https://www.reciti.hu> (Letöltés ideje: 2025.03.12)

¹³ Tekintettel arra, hogy Ferdinánd spanyol anyanyelvű volt és Miksa főherceg is kielégítő mértékben bírta e nyelvet.

ezeknek az éveknek a rokonság többi részének megismerése szempontjából: hiszen a főhercegek több hónapot töltöttek nagynénjük, Mária özvegy királyné társaságában Németalföldön, többször találkoztak unokatestvérükkel, Fülöp infánssal. Megismerkedtek a burgund-spanyol udvari kultúrával, a Szent Római Birodalom működésével, belső problémáival és vezető rendjeivel.¹⁴

Ferdinánd gyermekei eleinte Innsbruckban nevelkedtek s mellettük néhány éven keresztül magyarországi nevelő (*praeceptor*) működött Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost személyében.¹⁵ Miután a királyi pár tizenöt gyermeke 1526 és 1547 között született, az idősebb és a fiatalabb gyermekek között idővel komoly életkori különbség alakult ki. 1538-ban az idősebb fiúk, Miksa trónörökös és Ferdinánd főherceg külön udvartartást kaptak Linzben, ahol atyjuk vívó- és tánciskolát is berendezett számukra.¹⁶

A főhercegek az 1540-es évektől kezdve egyre gyakrabban jelentek meg Ferdinánd király kíséretében. 1544 elején az uralkodó családja, köztük legidősebb fiai kíséretében a speyeri birodalmi gyűlésre érkezett. Tudomásunk szerint ez volt az első birodalmi diéta, amelyen a főhercegek részt vettek. A magyar király, a főhercegek és a választófejedelmek, közösen vettek részt a császár február elsején megtartott ünnepélyes bevonulásán. Az ezután meginduló, feszült hangulatú gyűlések mellett – amelyek fő témáját a császár francia királlyal kiújult háborúja szolgáltatta – számos reprezentatív eseményre került sor, például a Német Lovagrend új nagymesterének (Wolfgang von Schutzbar Milchling) beiktatási ceremóniájára, valamint Egmont gróf és Bajorországi Szabina esküvői ünnepségeire. A két fiatal hercegnek¹⁷ ez volt életében az első alkalom, hogy huzamosabb időre kikerültek a megszokott, szűkebb családi környezetükből. A birodalmi gyűlés lezárását követően a főhercegek rövidesen a császár közvetlen kíséretébe kerültek, június közepén már a császári sereggel Metzben tartózkodtak. Bár jellemzően csak ceremonális és ideiglenes feladatokat kaptak, a hadjárat idején zajló haditanácsokon is jelen voltak.¹⁸

A sereg a hónap további részében is a városban maradt, ahol sor került volna a birodalmi gyűlés törvényét megsértő, francia katonai szolgálatba állt

¹⁴ *Ujj Zoltán*: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544–1548). *Külügyi Műhely* 5. (2023) 342–362.

¹⁵ *Fazekas István*: Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest 2008. 63–71.

¹⁶ *Sabine Weiss*: Zur Herrschaft geboren. Kindheit und Jugend im Haus Habsburg von Kaiser Maximilian bis Kronprinz Rudolf. Wien 2008. 110.

¹⁷ Tekintettel arra, hogy Miksa és Ferdinánd osztrák főhercegi címük mellett magyar és cseh királyi hercegek is voltak, esetükben e megjelölést is alkalmazzuk.

¹⁸ *Holtzmann, R.*: Kaiser Maximilian i. m. 36–39.

Beichlingen gróf¹⁹ kivégzésére, ám a főúr az előkészített vesztőhelyre érve váratlanul kegyelmet kapott a császártól. A meglepő fejlemények mögött a szász herceg és Miksa kitartó kérvényezése állt, akik elérték Károlynál, hogy eltekintsen az ítélet végrehajtásától.²⁰ A háború e hadszínterét nem jellemezték nagyobb ütközetek, néhány kisebb település elfoglalása mellett Saint-Dizier környékén került sor kisebb harcra, amely várost a császár ostrom alá vette. Szeptember 19-én Crépyben zajlott le a békeszerződés ünnepélyes megkötése s tárgyalások után a francia béke delegáció tagjai Károly császárral és a főhercegekkel közös ebéden vettek részt.²¹

A háború lezárását követően a főhercegek 1545 májusáig nagynénjük, Habsburg Mária özvegy királyné és németalföldi helytartó mellett tartózkodtak, főként Gentben és Brüsszelben. Miksa főherceg számára tanulóveinek egyik legemlékezetesebb helyszíne lett Németalföld. A főherceget lenyűgözte az ország gazdagsága, iparosodottsága és lakosainak szorgalma, s még évtizedekkel később is bánattal töltötte el a függetlenségi harcok során elszenvedett pusztítás.²²

Miksa és Ferdinánd főhercegek – gyaníthatóan egy rövidebb bécsi és prágai tartózkodás után²³ – 1546 nyarán, a regensburgi birodalmi gyűlésen kerültek vissza a császár kíséretébe, ahol az idősebb herceget az Aranygyapjas rend tagjai közé fogadták. E diéta hangulatát a schmalkaldeni szövetség és a császár között feszülő éles ellentét határozta meg: a gyűlés lezárása után a háború sem váratott magára. A császári had augusztus első felében Landshutnál gyűlt össze, majd a hónap végén Ingolstadt környékén táborozott le, szemben a schmalkaldeni szövetség csapataival. Augusztus 31-én kisebb előcsatározás zajlott, amelybe Miksa herceg és az általa vezetett német nehézlovasság egy része is bekapcsolódott. Az Ingolstadt környéki összecsapásokról és a trónörökös vitézségéről Tinódi Sebestyén is megemlékezett kortárs költeményében.²⁴ A főherceg és kísérete a háború további manővereinél is jelen volt, és több ütközetben, köztük a döntő mühlbergi

¹⁹ Feltehetően Hugbrecht von Beichlingenről, Adam von Beichlingen legidősebb fiáról van szó. *Johann Jakob Leitzmann*: Diplomatische Geschichte der ehemaligen Grafen von Beichlingen. Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde 8. (1871) 225–226.

²⁰ *Holtzmann, R.*: Kaiser Maximilian i. m. 39.

²¹ *William Bradford*: Correspondence of Emperor Charles V and His Ambassadors at the Courts of England and France. London 1850. 548–549.

²² *Paula Sutter Fichtner*: Emperor Maximilian II. New Haven 2001. 13.

²³ Legalábbis erre utal Miksa 1545 augusztusában Prágából a császárnak írt levele. Miksa főherceg V. Károly császárnak. Prága, 1545. augusztus 27. ÖStA HHStA HA Fk A Kt. 2. 71.

²⁴ „Császárnak ott mely nagy hívön szolgálá, / Vitéz Maximilián harcon vala, / Ferdinándnak öregbik fia vala / Vitésségén harcon sok csudál vala.” *Tinódi Sebestyén*: Első Károl Császár hada Saxóniába, ott kúrfirstnak megfogása. 1546. 113–116. sorok.

csatában is harcolt.²⁵ A források alapján Ferdinánd fiai valódi katonai tapasztalatokat szereztek, és többször is veszélyes szituációkba keveredtek. Még az ingolstadtai császári táborban a trónörökös sátrát beszakította egy eltévedt ágyúgolyó, amelyet Miksa haditrófeaként szeretett Anna húgának küldött el Münchenbe.²⁶ Később a főherceg elkísérte a császárt, amikor V. Károly a birodalmi sereg néhány elégedetlenkedő alakulatát sietett lecsillapítani. A békéltetési kísérlet balul sült el, s egy részeg *landsknecht* rálőtt a császárra, míg Miksa puskatussal kapott olyan erejű ütést egy másik elégedetlen némettől, hogy a jobb karján hosszú ideig kötést kellett viselnie.²⁷

A főhercegek kapcsolatrendszere

A két főherceg külön kíséretet, tulajdonképpen saját udvart kapott s ennek tagjait a vonatkozó névjegyzék fennmaradásának köszönhetően ismerjük.²⁸ Az irat szerint Miksát a császár mellé szánták, hogy részt vegyen vele a hadjáratában, míg Ferdinánd főherceget Brüsszelbe készültek küldeni, hogy ott Mária, özvegy királyné, németalföldi helytartó udvartartásához csatlakozzon kíséretével. A realitás azonban felülírhatta a májusi elképzeléseket, ugyanis későbbi adataink alapján a főhercegeket a császár mellett töltött éveik nagyobb részében nem választották szét, együtt vettek részt a franciaországi hadjáratban, a németalföldi utazáson és a mühlbergi csatában is. A jegyzékek alapján a trónörökös Miksa főherceget egy (darabontokkal együtt) körülbelül 100-110 fős udvartartás kísérte, míg Ferdinánd főherceg egy szerényebb, 30-35 főből álló stábot kapott.

Miksa eleinte élvezte a tábori életet, és hogy hozzá hasonló korú német fejedelmek és hercegek társaságában töltötte idejét. Különösen jó kapcsolatba került Móric és Ágost²⁹ szász hercegekkel valamint Erik³⁰ braunschweig-lüneburgi herceggel. Az udvar feszes rendjénél lazább tábori körülmények között a főherceg gyakran adta át magát az erős borok élvezetének, és válogatott kísérete helyett a táborban szerzett ismerőseivel mulatta az időt. Magatartása talán valamiféle ifjúkori lázadásnak is tekinthető, s kétségtelenül szerepe lehetett benne annak, hogy udvara nagyrészt

²⁵ Ujj Z.: A diplomácia iskolája i. m. 349–359.

²⁶ Bibl. V.: Maximilian II i. m. 36.; A parancsnoki sátrakat igen gondatlanul helyezhették el, ugyanis a császár sátrát is találat érte. Ávila y Zúñiga, L.: A császár háborúja i. m. 129.

²⁷ Ujj Z.: A diplomácia iskolája i. m. 207.

²⁸ ÖStA HHStA Hofarchiv OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 181/20. Hofstaat des Erzherzogs Ferdinand für die Reise in die Niederlande. Speyer 1544. 05. 31. illetve ÖStA HHStA Hofarchiv OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 181/21. Verordnung König Ferdinands I. für den Hofstaat des Erzherzog Maximilian auf dem Feldzug (mit Karl V. gegen Frankreich). Speyer 1544. 05. 31.

²⁹ Ágost (1526–1586) szász herceg, szász választófejedelem.

³⁰ II. Erik (1528–1584) braunschweig-lüneburgi herceg.

apja és nagybátyja kipróbált burgund és spanyol hívei alkották, akiknek többségével szemben Miksa ellenérzésekkel viseltetett.³¹

Figyelemreméltó, hogy többéves birodalmi tartózkodása ellenére Miksa főherceg nem került ki a magyar rendek látóteréből. 1547. október 28-án kelt levelében a főherceg Zrínyi Miklósnak fejezte ki köszönetét, amiért ajándékba két lovat és egy pajzsot küldött neki korábban, hálája jeléül pedig egy tört és egy spanyol mintájú vérteteket küldött a grófnak.³² A fennmaradt levelezés tanúsága szerint a későbbiekben további ajándékok átadására is sor került a felek között.³³ A főherceg hasonló kapcsolatot tartott Niklas Graf zu Salmmal, a magyarországi királyi főhadparancsnokkal is, aki egy, az ellenségtől zsákmányolt, török stílusú kocsit, lovakat és fegyvereket küldött neki ajándékba.³⁴

A délnémet városok és a késő középkori Magyar Királyság erős összefonódásának egy érdekfeszítő példáját látjuk megjelenni Miksa július 16-án Nürnbergből keltezett levelében. A rajnai palotagróf tanácsosának, Johann Weinmann doktornak címzett levél arról tanúskodik, hogy a főherceg segítséget nyújtott a Budai Krisztus Teste Céh (*Ofner Frohnleichnamssche*) néhány tagjának a város 1541. évi eleste során elpusztult adósságlevelük másolatának megtalálásában. A céh még az 1520-as években ötezer magyar forint értékű kölcsönt nyújtott Nürnbergnek, ám a város eleste és vagyonuk elpusztulása után, már 1542-ben engedélyt kértek Ferdinánd királytól, hogy a kölcsön kamatait felvehessék, amelyet az uralkodó meg is adott nekik. Ám úgy tűnik, ebben nem jártak sikerrel, mert még 1547-ben is Nürnbergben tartózkodtak, és ekkorra sikerült kideríteniük, hogy adósságlevelük másolata Passauba kerülhetett. Ekkor kérték Miksát, hogy vegye pártfogásába őket. A főherceg beavatkozása sikeresnek tűnik, mert szeptember 7-én Nürnberg városa befizette a kincstárnak a kölcsönvett tőkét és 1529-től esedékes kamatait. A társulat tagjai feltehetően később egyedi megállapodások után jutottak pénzükhöz.³⁵

Miksa főherceg szökése

Mint említettük, Miksa a háború kezdeti időszakában még motiváltan és a német fejedelmek társaságát élvezve teljesítette feladatait. A hosszú ideig tartó, különösebb események nélküli táborozás és menetelés azonban

³¹ *Sutter Fichtner, P.*: Emperor i. m. 14.

³² *Johann Loserth*: Die Registratur Erzherzog Maximilians (Maximilians II.) aus den Jahren 1547–1551. Wien 1898. 65. levél.

³³ Uo. 93. levél.

³⁴ Niklas Graf zu Salm und Neuburg (der Jüngere) királyi főhadparancsnok (1546–1550). *Loserth, J.*: Registratur i. m. 92.; 105. levél.

³⁵ *Gárdonyi Albert*: Buda középkori levéltáráról. Levéltári Közlemények 12. (1934) 159–168, itt: 161.; *Uő*: A budai városi tanács árulása 1541-ben. In. Budapest Székesfőváros Várostitörténeti Monográfiái 11. Tanulmányok Budapest múltjából VII. Szerk. Dr. Némethy Károly – Dr. Budó Juszti. Budapest 1939. 1–10, itt: 4.

látszólag idővel irritálni kezdte az ambiciózus herceget. Negatív érzelmeit fokozta, hogy 1546-ban atyja maga mellé rendelte Ferdinánd főherceget, s rövidesen csehországi helytartójává nevezte ki, míg Miksát továbbra is nagybátyja kíséretében tartotta, sőt felmerült, hogy a császár rövidesen Spanyolországba fogja küldeni.³⁶ Öccse távozását követően Miksa kedélyállapota erőteljesen lehanyatlott, káros szenvedélyeiben még inkább elmerült. A jelek szerint császári nagybátyjával is egyre nehezebben találta a közös hangot, sőt úgy tűnik Miksa többször szándékosan igyekezett elszabotálni V. Károly parancsait. 1547 február első napjaiban Miksa egy újabb húga, Johanna születéséről értesült, röviddel később pedig anyja halálhírét vette kézhez. A szomorú hír minden bizonnyal hozzájárult, hogy trónörököshöz szokatlan tette vetemedjen.

A főherceg ugyanis 1547. február 5-én az éj leple alatt egy apródja kíséretében megszökött ulmi rezidenciájáról, és Csehország felé indult.³⁷ A szökést alaposan kitervelte: a város egy titkos útján jutott ki, körletében hátrahagyott egy hamis útvonaltervet, az ellenőrzőpontokon pedig magát, mint „Miksa főherceg Ferdinánd királyhoz igyekvő futára” azonosította. A főherceg egyik kamarása és egyben V. Károly bizalmas embere, Granvelle³⁸ azonban kora hajnalban értesült a herceg szökéséről és embereivel Miksa nyomába szegődött, akit a második postaállomáson sikeresen feltartóztatt, majd visszakísért a táborba.³⁹ Az esetről a legrészletesebb beszámolót a velencei követ közölte, de a császár magántitkára, Jean de Vandenesse is megemlékezett róla. Mindketten úgy vélekedtek, hogy Miksa szökésére

³⁶ *Bibl, V.*: Maximilian i. m. 40; *Sutter Fichtner, P.*: Emperor i. m. 14; *Rubén González Cuerva*: Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528–1603). Dynastic network. London–New York 2022. 34–35. Ferdinánd főherceg helytartóságáról: *Václav Bůžek*: The Arrival of Habsburg Archduke Ferdinand of Tyrol to Bohemia and His Court. In: Between Lipany and White Mountain Essays in Late Medieval and Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship. Szerk. James R. Palmitessa. Leiden 2014. 120–148.

³⁷ A szökési kísérletről: *Holtzmann, R.*: Kasier Maximilian i. m. 54–58; *Bibl, V.*: Maximilian i. m. 40. Újabban: *Sutter Fichtner, P.*: Emperor i. m. 14–15; *González Cuerva, R.*: Maria of Austria i. m. 35.

³⁸ Thomas Perrenot de Granvelle, Chantonay ura, 1544-től Miksa főherceg udvartartásának tagja. Az 1550. évi augsburgi birodalmi gyűlésen elhunyt Niclas Perrenot de Granvelle, V. Károly császár egyik legfontosabb burgund tanácsadójának fia. Granvelle a következő évtizedekben még többször állt II. Fülöp illetve Miksa szolgálatában, ám a szökési kísérlet megakadályozását Miksa sosem felejtett el neki. *González Cuerva, R.*: Maria of Austria i. m. 100–104.

³⁹ A velencei követ levele szerint a főherceg üldözői felfedezésekor először kardot rántott, ám Granvelle-nek sikerült addig beszélnie vele, amíg a táborba való békés visszatérésre rá bírta venni. Ulm, 1547. február 7. Mocenigo velencei követ levele a dózsénak. *Gustav Turba*: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. II. Wien 1892. 169.

azért került sor, mert a herceg úgy értesült, atyja, Ferdinánd hamarosan csatát fog vállalni, ám a császár többszöri kérésére sem engedte, hogy elhagyja a tábort, és felkeresse a királyt.⁴⁰ A velencei követ úgy értesült, a főherceg szökése előtti napokban arról panaszkodott, neki Alba herceg alárendeltségében kell szolgálnia, míg a nála fiatalabb öccse saját csapatai felett fog rendelkezni Ferdinánd seregében.⁴¹

Miksa viselkedése, öntörvényű magatartása nem maradt rejtve Ferdinánd előtt. Az aggodó, felesége halála miatt megrendült király a híreket hallva atyai tekintélyével kísérelte meg engedetlen fiát jobb belátásra bírni. E törekvés maradandó emléke az 1547 februárjában írt instrukció.

Az instrukció tartalma, értelmezése, jelentősége

Ferdinánd király fiaihoz szóló intelmei kivételes forrása a 16. századi Habsburg-uralkodói gondolkodás és az erasmusi humanizmus találkozásának. A szöveg egyedi módon ötvözi a keresztény humanista eszményképet a gyakorlati uralkodási tapasztalatokkal, miközben némely elemében előre vetíti a későbbi ellenreformációs stratégiák érvrendszerét.

Ferdinánd rögtön az intelmek elején indokolta, hogy miért érezte szükségét, hogy fiai számára az írásos instrukciókat állítson ki, majd határozottan felhívta az ifjú hercegek figyelmét, hogy végrendeleteinek utasításait tartsák be, különösen azokat a pontokat, amelyek a lelki üdvösségéért, egyfajta engesztelésül szolgálnak. A bevezető sorokat követően az intelmek négy fő szerkezeti egységre oszthatók: 1) a hitújítással szembeni állásfoglalás; 2) a családi egyetértés fontossága; 3) Miksa főherceg hibáinak ostorozása; 4) egyéb fontos elvárások a főhercegekkel szemben.

Első helyen a katolikus hitben való kitartás fontosságát hangsúlyozta, valamint tudatosan nem teológiai, hanem általa észérveknek nevezett okfejtéssel igyekezett fiai gondolkodására hatni. Hat pontban rendezte a protestantizmussal szemben megfogalmazott gondolatait, amelyek éppúgy fakadtak őszinte meggyőződéséből, mint egyfajta uralkodói tapasztalatból, racionalitásból. Azontúl, hogy a hagyomány fontosságát hangsúlyozta, elsősorban a protestáns hitújítók kifogásolható erkölcsi minőségével, valamint tanításaik kiforratlanságával érvelt.

Másodsorban Ferdinánd testvéri egyetértésre és együttműködésre szólította fel fiait. Tapasztalatai alapján is úgy vélekedett, hogy a családi kapcsolatok harmonizálásában is a keresztény értékek gyakorlása szolgálja leginkább a dinasztia hosszú távú céljait. A kereszténységnek tehát nemcsak a túlvilágra vonatkozó, hanem evilági, hatalomtechnikai jelentőséget is tulajdonított. A király a fiatalabb Ferdinándot arra ösztönözte, hogy türelmes legyen bátyjával szemben, és hogy kapcsolatukat testvéreivel az ő és Mária özvegy királyné példája alapján építsék fel. Bár közöttük is hatal-

⁴⁰ *Bradford, W.*: Correspondence i. m. 559.

⁴¹ *Turba, G.*: Venetianische Depeschen i. m. 169–171.

mas ellentétek feszültek, mégis igyekeztek a konfliktusaikat legyőzni, és egymást kölcsönösen segíteni céljaik elérésében.⁴²

Harmadsorban egy hosszabb rész következik ezután, amelyben kíméletlen őszinteséggel bírálja fiát, Miksát, konkrét példákat hozva fel gyarlóságaira. Megrőtta amiatt, hogy a császári udvarban ígérete és esküje ellenére illetlenül és udvariatlanul nyilvánult meg. A hírek szerint Miksa leginkább Albert, az ifjú bajor herceg társaságában hódolt az ital élvezetének, és gyakran részeg állapotban gyermektegy módon viselkedett. Ferdinánd szerint ez nemcsak testi és lelki egészségére káros, hanem a tekintélyét is rombolja.

Ferdinánd ismételten szemére vetette Miksának önfejlését: hiába küldött mellé tanácsadókat, ő inkább hitvány emberek társaságát keresi, a császári udvar rangos küldötteit pedig semmibe veszi, kelleetlenül és csak rövid időre fogadja őket, majd visszatér saját, romlott baráti köréhez. Ferdinánd fiatal korától fogva nagyra tartotta a tanácsadók szerepét, és gyakran támaszkodott bölcsességükre döntései során. Minden bizonnyal komoly hatást gyakorolt rá, hogy gyermekként Aragóniai Ferdinánd udvarában figyelemmel kísérhette, és elsajátíthatta nagyapja uralkodói módszereit.⁴³ A király így a gyermekként látottak, valamint saját tapasztalatok fényében is képes volt az udvari hatalmi logika realista következmény láncolatát láttatni: a rossz erkölcsű uralkodó mellé rossz tanácsadók kerülnek, rossz tanácsadók révén információs torzulások akadályozzák a reális döntéshozatalt, mind ebből rossz döntések születnek, amelyek az uralkodó bukását eredményezik. Éppen ezért végzetes hibának látta, hogy Miksa nem hallgatott az okos szóra. Ferdinánd meggyőződése szerint egy jó uralkodónak olyan emberekkel kell körül vennie magát, akik a kellemetlen igazságot is kimondják.

⁴² A Ferdinánd és Mária közötti nézeteltérés leginkább az özvegy királyné hatalmas magyarországi birtokállományára vezethető vissza. Mária ugyanis, miután 1527-ben hathatós közreműködésével sikerült stabilizálni testvéröccse magyarországi uralmát, elhagyta a Magyar Királyság területét és idősebb bátyja, V. Károly császár kérésére elvállalta a németalföldi helytartóságot. Birtokairól és az ezekből származó jövedelméről viszont, Ferdinánd ismételt kérései ellenére – egészen 1548-ig – nem mondott le. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Mária birtokain kívül más, számottevő jövedelemmel nem rendelkezett. Így a legértékesebbnek számító körmöcbányai birtokkomplexum és a pozsonyi főharmincad évi közel negyvenezer magyar forintra rúgó bevételei kifolytak az országból, s tekintélyes veszteséget okoztak a kincstárnak. *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45. (2003) 61–92.

⁴³ *Korpás Zoltán* – *B. Szabó János*: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger 2017. 89–116, itt: 102. (Studia Agriensia, 15.)

A negyedik részben ifjabb Ferdinánd főhercegnek azt tanácsolta, hogy pontosan az ellenkezőjét cselekedje, mint Miksa eddig tett. Továbbá mindkét fiát ismételtén arra intette, hogy a császárt hűségesen kövessék, és szeretettel, jóindulattal viszonyuljanak unokaöccsükhöz, Fülöphöz. Ez utóbbi kérése nem pusztán szimbolikus felhívás, hanem éppúgy valós háttere volt, mint a többinek: Miksa spanyolokkal és császári alattvalókkal szembeni ellenszenvé közismert volt éppúgy, mint az attól való, nem teljesen indokolatlan félelme, hogy – Károly előszeretettel hangoztatott ötlete szerint – a császári trón várományosa mégsem ő, hanem a későbbi II. Fülöp, Károly fia lenne.⁴⁴

Ferdinánd végül arra utasította fiait, hogy szórakozás helyett munkával töltsék idejüket, és mindezt alattvalóik javára végezzék, akikkel szemben felelősséggel tartoznak. Az instrukcióknak ez a része rendkívül komoly uralkodói tudatosságról és felelősségvállalásról tanúskodik. Különösen érdekes és mai szemmel nézve is megfontolandó a szegényekkel és elesettekkel való tudatosan könyörületes és odafigyelő bánásmódra vonatkozó utasítás.

Ferdinánd uralkodói tanácsai figyelemreméltó ellentmondást mutatnak a korabeli politikai gondolkodással. Egy olyan korban, amikor Machiavelli nézetei egyre nagyobb befolyással voltak a politikai cselekvésre, és az erkölcsöt gyakran feláldozták a hataloméért, Ferdinánd intelmei egyszerre tűnnek kifejezetten korszerűtlennek és időtlennek. Az uralkodó ugyanis Erasmussal egyetértve határozottan azon az állásponton volt, hogy a jó erkölcs és a jámborság nem pusztán a túlvilági üdvösséghez szükséges, hanem alkalmazásuk politikai problémák megoldásánál is valódi gyakorlati jelentőséggel bírhat. Akkor vélekedett így, amikor az aktorok döntéseinél egyre inkább háttérbe szorultak az erkölcsi megfontolások. Úgy vélték (és vélük napjainkban is), hogy minden olyan döntéshozó, kormányzó, aki következetesen abszolút etikai elvek rendszeréhez igazítja a hatalomgyakorlást mikéntjét, mégpedig úgy, hogy közben nem alakítja azt rugalmasan a változó politikai környezethez veszít a kormányzati hatékonyságából és vesztes helyzetbe kerül. Bár Ferdinánd hitt az erkölcs abszolút értékében és gyakorlati jelentőségében, ő is felismerte, hogy a politikában néha alkalmazkodni kell. A Paul Sutter Fichtner által idézett gondolata, miszerint „a világ módján kell hitelt adni embereknek és a szavaknak”, jól mutatja ezt a

⁴⁴ A Habsburg örökség rendezése a dinasztikus osztozkodásban Károly és Ferdinánd között meglévő eltérő érdekek, tervek komolyan próbára tették a két testvér és örököseik kapcsolatát. Vö. *Heinz Schilling*: Karl V. Der Kaiser, dem die Welt zerbrach. München 2020. 333–334; *Suttner Fichtner, P.*: Ferdinand i. m. 238; *Karl Brandt*: Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. Frankfurt 1979. 494.

kettősséget: az uralkodónak képesnek kell lennie arra, hogy a különböző emberekkel és helyzetekkel rugalmasan bánjon.⁴⁵

Sutter Fichtner helyesen hívja fel vizsont a figyelmet arra is, hogy a Ferdinánd szerint az uralkodó számára legalább egy olyan politikai jelentőségű – tényleges és nem eszmei tér – létezik, ahol az abszolút érvényű erkölcsi elvek nem szenvedhetnek csorbát anélkül, hogy ne veszélyeztetnék a hatalom birtokosának a helyzetét: az uralkodói udvar.⁴⁶ Ferdinánd az uralkodó és udvara között érdekes kölcsönhatást feltételezett. Kulcsfontosságú a tanácsadók szerepe, ám mivel egy romlott erkölcsű uralkodó mellé nagyobb valószínűséggel szegődnek hízeglő és hazug udvari emberek, így az ilyen kormányzó hatalma bukásra van ítélve, hiszen sem magától, sem környezetétől nem jut hozzá azokhoz a hiteles információkhoz, amelyek a hatékony és tartós uralkodáshoz szükségesek. Ferdinánd komolyan hitt abban, hogy a világi felsőbbtség erkölcstelensége, önhittsége a hatékony kormányzást lehetetleníti el, mivel így végső soron a saját magáról és a világról alkotott képet is egyaránt torzítja. A szilárd erkölcsi minőség nélkülözhetetlen ahhoz, hogy bármely döntéshozónak valamiféle reális esélye legyen a tényleges politikai problémák megoldására. Az erkölcsös vezető képes hiteles képet alkotni a világról, és ezáltal jobb döntéseket hozni. Emellett az erkölcsös vezető környezetében a tanácsadók is megbízhatóbbak, és így erősebb az állam stabilitása is. Erasmus eszményi uralkodásról megfogalmazott ideája Ferdinándnál egyfajta feltétlen erkölcsi parancsként jelent meg, amely az evilági sikerhez éppúgy szükséges, mint a túlvilági üdvösséghez.

Figyelemre méltó tehát a párhuzam Ferdinánd fiaival szemben támasztott elvárásai valamint az Erasmus által *A keresztény fejedelem neveltetése* című műben írottak között: az uralkodó kötelessége, hogy gondoskodjék alattvalóiról, akikkel úgy bánjon, mintha atyjuk lenne; az ő jólétüket személyes érdekei elé helyezze; állandóan értük munkálkodjon, a jókat megjutalmazza, a becsületes életmódra térni hajlandó vétkeseknek a büntetés után megbocsásson.⁴⁷ A rotterdami humanista és Ferdinánd kapcsolatának fényében azonban nem csupán esetleges irodalmi párhuzamokról, átvételekről beszélhetünk, hanem tudatosan formált uralkodói felelősségtudatról. Ferdinánd tizenöt éves kora óta személyesen is megismerte Erasmust, később pedig közvetlen levelezésben is álltak.⁴⁸ *A keresztény fejedelem neveltetése* című 1516-ban megjelent munkáját Erasmus Ferdinánd bátyjának, Károlynak, Szent Római Birodalom későbbi császáranak ajánlotta, két évvel később azonban a második kiadásban az eredeti ajánlás elé illesztett, Jean Le Sauvage-nak (1455–1518), Károly kancellárjának szóló aján-

⁴⁵ Ferdinánd Károlynak, 1541. február 7. Idézi: *Suttner Fichtner, P.: Of Christian Virtue* i. m. 415.

⁴⁶ Uo. 415–416.

⁴⁷ *Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése*. Budapest, 1987. 38–39.

⁴⁸ *Suttner Fichtner, P.: Of Christian Virtue* i. m. 413–414.

lólevél végén már azt írta, hogy Ferdinánd számára újította fel a művet.⁴⁹ 1519-ben felmerült az is, hogy a németalföldi humanista legyen Ferdinánd házitánítója, de Erasmus végül nem vállalkozott erre a feladatra.⁵⁰

Összegzés

Ferdinánd intelmeinek, instrukcióinak jelentősége abban látható, hogy személyes hangvétele, az írás keresetlen őszintesége révén első kézből megismerhető, hogy milyen normákat, milyen elvárásokat támasztott saját magával, illetve fiaival szemben, milyen kívánalmakat fogalmazott meg a jó uralkodóval szemben. Arról is tájékozódhatunk, hogy milyennek ismeri, és ítéli meg fiait, különösképpen Miksát.

A világi, politikai, hatalmi törekvésekben elért eddigi sikerek, az alattvalók boldogulásáért, lelkiüdvéért érzett felelősség, a vallásos hitből táplálkozó küldetéstudat harmonikus egységben ötvöződő látszólagos magabiztossága mögött felsejlik az útkereső és félelmeivel küzdő, mélyen aggódó ember képe. Ferdinánd számos olyan tulajdonságáról megemlékeznek a kortárs leírások, amelyek az antikvitás óta toposzként megjelennek a jó uralkodó jellemzésére: atyai, szelíd, szenvedélyeit zabolázó, uralkodásra termett, kegyes, igazságos, állhatatos, alattvalói boldogulásán fáradozó, könnyen megszólítható, példa népe számára, békeszerető, de ha a szükség úgy kívánja, országaért, tartományaiért elszántan küzdő. Megtalálhatók e jellemzésekben a magyarországi fejedelmi tükrök jellegzetes toposzai is: a napi két misehallgatás, az elődök követése, a törvénytisztelet, és a többi.⁵¹ A kegyes, könyörgő király képének, az imádkozó fejedelemnek szintén számos párhuzama ismert. Ferdinánd 1547-es instrukciója további más történeti adatokkal együtt azonban arra utal, hogy a róla szóló írásokban az uralkodó kegyes királyként való bemutatása nem pusztán egy ilyen szövegekre jellemző közhelyes beszédmód vagy egy tudatosan felépített üres reprezentációs program eredménye, hanem hiteles személyiségrajz. Ferdinánd felfogása szerint az erkölcs és a politika nem ellentétes fogalmak. Sőt,

⁴⁹ *Erasmus Roterodamus: Institutio principis christiani* [...]. Basileae 1516. a2r–a3v; „Hallom, hogy a fenséges Ferdinánd szerencsésen felénk fordította figyelmét. E könyvecskét a fejedelem neveltetéséről neki készítettem.” *Uő: Institutio principis christiani* [...]. Basileae 1518, a2v. *Alfred Kohler – Peter G. Bietenholz: Emperor Ferdinand I. In: Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation.* Szerk. Peter G. Bietenholz. Toronto–Buffalo–London 1995. II. 17–20, itt: 18.

⁵⁰ *Suttner Fichtner, P.: Of Christian Virtue* i. m. 413–414.

⁵¹ *Hargittay Emil: Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben.* Budapest 2001. 22–23. *Fazakas Gergely Tamás: A könyörgő uralkodó reprezentációi és az alázatosság beszédmódja a 17. század első felében.* In „Politica philosophiai okoskodás”: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debrecen 2013. 99–115.

az erkölcsös vezetés hosszú távon sikeresebb lehet, mint az erkölcstelen. Bár a politikában kompromisszumokra van szükség, az alapvető erkölcsi elveket nem szabad feladni. Az uralkodónak törekednie kell arra, hogy az udvarában az Erasmus által is hangoztatott elvek legyenek az irányadók, hiszen ezáltal biztosítható a sikeres uralkodás. Ferdinándnak a fiai számára megfogalmazott elvárásai időtlenül aktuálisak, hiszen a vezetők erkölcsi felelőssége napjaink hatalomgyakorlásának is egyik legnagyobb kihívása.

Ferdinánd intelmei egyháztörténeti szempontból sem érdektelenek. Ferdinánd mint egy alapvetően békés természetű, béketeremtő uralkodó döntő szerepet játszott abban, hogy Közép-Európa felekezeti viszonyait a protestáns reformációt követő széthasadt állapotot valamilyen módon orvosolja, mindenhez megteremtse azokat a viszonyrendszereket, kapcsolódási pontokat, amelyek elősegítik, hogy a felekezeti Európa ne egy végletes önpusztító háborúba vagy háborúk sorában számolja fel önmagát, hanem kompromisszumok révén, ugyan senki által nem százszázalékosan elfogadható módon, de mégis megegyezés születhessen a felekezeti táborok között. Ferdinánd tevékenysége nagy mértékben hozzájárult, hogy a meggyengült katolicizmus Közép-Európában meg tudta szilárdítani pozícióit, erőt tudott gyűjteni, és nem veszített el további területeket, valamint további hívek tömegeit.

Forrásközlés

I. Ferdinánd király intelmei fiai számára⁵²
(ÖStA HHStA HA Fk Kt. 2. Fol. 65–70.)

A fenséges testvérek, Miksa és Ferdinánd ausztriai hercegek, egyszersmind kedves fiaink és fejedelmek részére.

Szeretett fiaim, mivel semmi sem biztosabb a halálnál, és semmi bizonytalanabb, mint annak ideje, és mindenekelőtt, mivel harcra készen állok, hogy e szász hadjáratba⁵³ induljak, nem akarok mulasztást elkövetni. Miksa, mivel veled most előszóban nem tudok beszélni, és azért is, hogy mindketten minél jobban megőrizzétek emlékezetetekben, és bármikor elolvashassátok, és felidézhesétek, írásban küldöm nektek e sorokat, hogy halálom vagy fogságom esetén felnyissátok, végig olvassátok, és meg is tartsátok. Miksa, neked jusson az eredeti. Ferdinánd, te pedig készíts másolatot, hogy mindketten megtartsátok emlékezetetekben! Mivel így tetszett Istennek, legyen áldott a neve! Ha pedig meghalnék, könyörüljön lelkemen természet szerinti kegyelmével, különféle irgalmasággal! Szenve-

⁵² A fordítás Bucholtz-féle kiadás alapján, az eredeti kézirat gondos figyelembevételével készült el.

⁵³ A schmalkaldeni háború 1547. évi tavaszi, szászországi hadműveleteire gondol. Vö. *Guitman B.*: A schmalkaldeni háború i. m.

dése érdemeiért könyörüljön szegény lelkemen! Felseje elleni vétkeimet és bűneimet bocsássa meg kegyesen és irgalmasan! Ámen.

Ha pedig fogságba esnék, adjon nekem türelmet, titeket pedig támogasson, hogy engem kiszabadíthassatok. Nem kétlem, hogy mint hűséges fiaim teszitek kötelességeket. Ezenkívül kérlek benneteket, hogy halálom esetén mindenekelőtt maradéktalanul teljesítsétek végrendeletemet és fiókvégrendeletemet, és azzal szemben semmit ne tegyetek.⁵⁴ Legfőképpen pedig azon pontjait, amelyek törvényesek, és amelyek lelkemért elégtételül és engesztelésül állnak, mint az innsbrucki alapítványok, amelyeket fogadalomból és kötelességből Istennek szenteltem, és kötöttem; másodszor a bécsi ispotályosok alapítványa, valamint a legkedvesebb és igen szeretett, boldog emlékeztető fenséges királyné, a házastársam lelki üdvéért a prágai gyászmise, aki töletek ennél is többet érdemel. Továbbá a Cseh Királyságban és kapcsolt tartományaiban az elzálogosított egyházi javak kiváltása és felszabadítása, ahogyan azt a végakaratom tartalmazza, mivel azokat Istennek ajánlottam fel, hogy a javak visszaadassanak, és felszabadíttassanak. Ha pedig fogadalmam ellenére mást tennétek, lelketek kárhozátára teszitek. Kérem, könyörgöm, és atyailag intelek titeket, és a szülőnek való engedelmesség és az Istennel való szembeszegülés vétke alatt előírom nektek, hogy a végakaratomban és a fiókvégrendeletben lévő, általam törvényesen és rendeltileg kiadott minden más cikkelyt mind tartsátok be, és hajtsátok végre.

Különösen vonatkozik ez arra a titeket érintő cikkelyre, amely szerint az igaz, tiszta és dicséretes hitünkben és vallásunkban maradványok meg, ahogyan azt a régmúltban magam és az őseim is mindig megőrizték, és ahogyan azt a végrendeletem tartalmazza. Ezt nektek újra és újra megparancsolom, és bármely más atyai előírásnál jobban lelketekre kötöm, követelem tőletek. Minderről az alábbi érvekkel akarlak titeket meggyőzni, nem teológiaiakkal, mivel az nem az én területem, hanem észszerűekkel és igazakkal:

Először, hogy az eretnesség nagy bűnét házunkba be ne hozzatok, mert az mindig, minden részében katolikus és dicséretes volt.

Másodszor, hogy inkább a már oly sok éve egységben fennmaradó, egyetértésben lévő és álló egyházhoz ragaszkodjatok, mintsem azokhoz, akik magukat, mint újítókat elkülönítettek tőle. Annál is inkább, mivel mindazt, amit hirdetnek, már ezelőtt is elátkozták, és sok-sok évvel ezelőtt is sokszor elítélték. Biztosabb a rendkívül szent és jámbor férfiakat követni, akik hosszú évek óta egyetértésben éltek, és írtak, mint azt a néhány gonosz, hitvány, rossz életű és példájú férfit.

Harmadszor, mivel Németország nagy részében is biztosabb követni a mindedig egyetértő és egységes maradvány kereszténységet, mint azokat, akiket feljebb említettem. Ezen felül az ész is inkább azt javallja, hogy inkább kell igazat adni – az azon keveseket és rosszakat kivéve – annyi éven át egységes teljes egyháznak és az egész kereszténységnek, mint nekik.

⁵⁴ Ferdinánd végrendeleteiről lásd *Kohler, A.*: Ferdinand i. m. 297–301.

Negyedszer, hogy azok egymással sem értenek egyet, hanem teljesen széthúznak, amiből világosan látszik, hogy vezérük maga az ördög, a széthúzás atyja, míg a mienk a Szentlélek, az egyetértés Istene. Hogyan is lehetne biztonságos hozzájuk csapódni, hiszen maguk sem tudják, hova mentek vagy mennek botladozva, mindegyikük saját útját vagy inkább csapását járja.

Ötödször, mivel sosem maradnak ugyanabban az állapotban, hanem mindig változnak. Ez pedig annak a jele, hogy nem tudják, mit csinálnak, nem látják, nem érzékelik, hanem botladoznak, változnak, mint afféle hitvány, bizonytalan, alap nélküli emberek. Nálunk ilyen nincs, és nem volt, hanem egyetértőek voltunk, és vagyunk. Egy állásponton maradunk, mint olyanok, akik tudják, mit tesznek, és nem vagyunk könnyelműek vagy szeszélyesek, hanem szilárdak, mint olyanok, akik biztos kösziklára rakták az alapokat, míg azok homokra. Nekünk Krisztus a vezetőnk, aki igaz, szilárd, biztos: az egyetértés Istene. Nekik pedig az ördög: a szeszélyes, a hazug, a széthúzás és a viszálykodás atyja. Amilyen az atyjuk és a vezetőjük, olyanok ők maguk is.

Hatodszor, úgy tűnik, hogy egyik sem jámbor életű vagy jó példakép, hanem bűnökkel teljesek és romlott erkölcsűek. Bár ne látnánk, hogy nyomukban burjánzik az eretnekség, amiben senki nem vált jobbá, sőt inkább mindegyikük rosszabb lett, az erényeket és az erényeseket már semmibe veszik, míg a bűnöket és a bűnösöket megbecsülik, és felmagasztalják. Mondhatnók, hogy nálunk is vannak bűnök – fájdalom –, de igaz. Ám mégis óriási a különbség, mivel nem annyi és nem olyan, és ha meg is esik, félelem, ijedtség és szégyen kíséri, amely náluk nincsen. Az ő bűneik és vétkeik ördögtől valóak, mivel sem töredelem, sem gyónás, sem elégtétel nincs náluk, hogy megbánják bűneiket és vétkeiket. Lemondtak a jó tettekről, az érdemeikről, a gyónásról és a feljebb említett egyebekről, amelyek gyógy módjai a bűnnek. Így nem gondolnak a vétkeikre, nem kérnek bocsánatot, nincs bűnbánatuk. Kitartanak a romlottságban, mint tanítómesterük az ördög, így ördögien vétkeznek. És hogy ne látszódjanak bűneik, másokat is bűnössé tesznek, és ördögi módon úgy tanítanak, hogy bűneik miatt ne tartsák őket bűnösnek.

Mi azonban, ha vétkezünk, bevalljuk vétkeinket, nem tanítjuk azokra másokat, inkább összeroskadunk, fáljaljuk, és bevalljuk azt, bűnbánatot tartunk, mindezek egyszerre emberiek és angyaliak, ők azonban ördögiek. Ebből is látszik, hogy ők az ördög tanítványai, mivel ő maga is gőgös, gőgössége miatt lett kiűzve a paradicsomból, ők pedig szerfelett gőgösök. Ebből következik, hogy többet akarnak tudni egyedül, mint amennyit tud az egész kereszténység és amennyit annyi szent férfiú és a mind ez idáig megmaradt kereszténység annyi éven át felfogott. Ebből teljesen kiviláglik gőgjük és fennhéjázásuk, mivel minden felsőbbiséget elvetnek. Ez világosan látszik abból is, hogy magukat sem zsinatnak, sem pápának, sem császárnak

nem akarják alávetni. Ahogy ezt a tények is mutatják, így senki, akinek van szeme, le nem tagadhatja, hacsak maga is nem vak, miképpen ők azok.

Szeretett fiaim, többet is tudnék mondani, de csupán ennyit akartam mondani, amely, ahogy korábban is mondtam, nem teológiai, hanem igaz és észszerű. Ebből láthatjátok, milyenek volnánk, és milyen vezetőnk van. Tehát szeretett fiaim, óvakodjatok azok eretnekségeitől és tévelygéseitől, és maradjatok a katolikus egyháznál és tőle semmi módon ne szakadjatok el. Ezentúl figyelmeztetek titeket, hogy testvériesen és egyetértően éljete, sem perlekedések, sem viszálykodások, sem veszekedések ne legyenek köztetek, hanem egyik a másikhoz hajoljon, erre a zsoltárra emlékezzetek: *Nézzétek, milyen kedves és jó, ha egyetértésben élnek a testvérek!*⁵⁵ És erre a mondásra is: *Mert az egyetértés megnöveli a kicsinyt, a széthúzástól a legnagyobbak is elenyésznek.*⁵⁶ Az egész világ, még a saját szolgáitok is gízgast és széthúzást hintegetnek köztetek, álljatok szilárdan és megingathatatlanul. Miksa, mivel te a legidősebb vagy, ne nyomd el Ferdinándot és Károlyt⁵⁷, hanem támogasd az ügyeiket, hogy majd Isten a tiedet is támogassa, amit, ha nem teszel, – és ettől önfejlőségem miatt részint tartok – rosszul teszed, és Isten nem hagyja bosszúlatlanul.

Ferdinánd, te pedig, ha a testvéred keményen bánna veled, – amit nem kellene tennie, és nem is hiszem, hogy tenni fog, – fordulj félre és tűrd türelemmel. Isten ezért ebben és a másik világban is kárpótolni fog, és nem hagy el téged. Ha azonban, – amitől Isten óvjon – nézeteltérések támadnának köztetek, ügyeljete arra, hogy a végakaratom és a fiókvégrendeletem szerint rendezzete azokat, másképpen nem lehetete egyéb ügyekben sem jó és egyetértő testvérek. Éppígy van szeretett nővérem, a fenséges Mária királyné⁵⁸ és köztem, bár olykor nem kicsi ellentétek feszülnek köztünk a nagy összeg miatt is, amit követel tőlem, mégsem élünk kevésbé testvériesen, kölcsönösen előmozdítjuk ügyeinket, egyik a másíket, ti pedig anya-

⁵⁵ Zsolt 132.1

⁵⁶ Sallustius Jug. 10.

⁵⁷ Habsburg Károly (1540–1590) főherceg, Ferdinánd három fiúgyermeke közül a legifjabb, 1564-től haláláig Stájerország, Karintia és Tirol ura.

⁵⁸ Habsburg Mária (1505–1558) magyar királyné, II. Lajos király özvegye és Németalföld kormányzója 1530–1555 között.

ként⁵⁹ számíthatok rá.⁶⁰ Úgy élünk, ahogy fivérhez és nővérhez illik, barátságban, bizalommal, szeretetben, nem hagyva, hogy a vitánk közénk álljon.

Ha ti is összekülönböznétek, amitől Isten óvjon, tegyetek hasonlóképpen, és Isten meg fogja segíteni az ügyeiteket. Jó kapcsolatban lesztek, mivel egyetértetek, és addig képesek lesztek megtartani, amit rátok hagyok. Ha viszont nem így tesztek, elvesztegettek majd mindent teljesen, és ami súlyosabb, a lelkét is elveszti majd az, aki bűnben lesz. Ha mindketten abban lesztek, akkor mindketten.

Miksa értesültem róla, és a lelkemmel igen bánkódom, hogy nem jól viselted és viseled magad a Császári Felség⁶¹ udvarában. Semmit vagy keveset tartottál meg abból, amelyre pedig nekem esküre emelt kézzel a jó herceg hite alatt ígéretet tettél. Aztán mindketten sírva fakadtunk, és háromszor csókoltalak meg, mint az a jó apa, aki megcsókolta saját fiát, aki meghalt, de feltámadt, aki elveszett, de megkerült, és aki bűneinek és vétkeinek megvalósásával bocsánatért esedezett,⁶² ahogy akkor tetted és vallottad és ígérted, hogy a jövőben megszeretnél javulni és óvakodsz attól, amiről akkor neked beszéltem, aztán pedig rövid összefoglalásban emlékezetül adtam. Ezzel szemben azokat hallom rólad, – és ezek feltétlenül igazak –, hogy borban leled örömdetet, oly nagyértékben és oly módon iszol erős bort, hogy olykor, főképpen a bajor hercegnél⁶³, láthatóak rajtad a részegség jelei, s olybá tűnik, mintha gyermek lennél, mivel oly gyakran megittasodsz.

Fiam! Te tudod hányszor mondtam neked, hogy ettől a vétektől tartózkodj, és hogy számodra micsoda rossz származik ebből, mily kártékony

⁵⁹ Egyes kora újkori dinasztiaiknál, így a Habsburgoknál is szokásban volt, hogy az idősebb generációkra, elsősorban nagybátyjaikra és nagynénjeikre a leszármazottak apjukként és anyjukként hivatkoztak. Ennek szellemében kéri Ferdinánd fiait, hogy V. Károly császárt atyjukként, hűgát anyjukként tiszteljék. Miksa 1548 szeptemberi levelében Mária királynét, mint „Fruentliche liebe frau mutter”-ét üdvözlí. Loserth, J.: *Registratur i. m. 155. levél. De hasonlóan anyjukként tisztelik az 1580-as években II. Fülöp gyermekei a Madridba érkező Spanyolországi Mária királynét, II. Miksa császár özvegyét.* González Cuerva, R.: Maria of Austria i. m. 179.

⁶⁰ A korábban már említett Mária és Ferdinánd közti ellentétre való utalás. A felek végül 1548. március 7-én Augsburgban állapodtak meg arról, hogy Mária lemond Ferdinánd javára ausztriai és magyarországi birtokairól annak fejében, hogy cserébe bátyja évi 34 000 magyar forint járadékot biztosít neki. A megállapodás fejében Ferdinánd 15 000 rajnai forint egyszeri utalványozását is vállalta hűga számára és engedményeket tett 200 000 forintos, kifizetetlen hozománya ügyében is. Elképzelhető, hogy Ferdinánd levelében a szóban forgó összegekre gondolt. Kenyeres I.: I. Ferdinánd i. m. 81–82.

⁶¹ V. Károly (1500–1558) a Szent Római Birodalom császára (1516–1555), Ferdinánd király és Mária királyné bátyja.

⁶² Utalás a bibliai tékozló fiú történetére, Lk 15:11–32.

⁶³ V. Albert bajor herceg (1528–1579), Miksa főherceg sógora. Holtzmann, R.: Kaiser Maximilian i. m. 81.

számodra a lélek tisztességében és mily ártalmas a testnek. Ez a való igazság, és ha nem vonod meg magadtól, amitől Isten óvjon, látni fogod, hogy az alábbi három pontban tönkre mész: mivel a lélek ellen van, ez nyilvánvaló, a tisztesség ellen, mivel az egész világ iszákosnak tart téged, és ezen felül tartok tőle és biztosra veszem, hogyha lerészegedsz, valami rosszat teszel, mivel indulatossá és hevesé tesz, és bűnné válik, amely annyira elhatalmasodik, hogy bármi rossz és rút történhet veled. Annyira vagy képes józan lenni, amennyi erőd van hozzá. Tudod, nekem elismerted, hogy mikor erős bort iszol, rosszul vagy. Félek és biztosra veszem, ha nem hagysz fel vele, beleesel valami gonosz és szinte gyógyíthatatlan kórsgába.

Másodszor, tudom, hogy csökönyös vagy, nem akarod követni azok tanácsát, akiket tanácsadónak küldtem hozzád, hanem inkább hitvány embereknek hiszel. Ők, a medvéd⁶⁴, és a zene az állandó társaságod. Tekintélyes, derék és tisztas férfiakat, akik a császári udvarból és máshonnan mennek hozzád, kelletlenül fogadod, velük ritkán és keveset beszélsz, és gyorsan a tiedhez térsz, őket pedig faképnél hagyod. Így senki vagy kevesek és ritkán járulnak eléd, hitványaiddal és kevésbé jámboraiddal maradsz, hogy aztán téged a legnagyobb romlásba és előítéletbe taszítsanak, mivel elsősorban az veszett el, aki nem kívánja meghallgatni jó tanácsot és a jámbor férfiakat. Épp ezért mind ez idáig a fejedelmek szívesen hallgatnak és kérdeznek kipróbált és derék férfiakat. Ám alig jutnak el ahhoz, aki ki akarja nekik mondani az igazságot, ha azokra, akik nekik kimondják, megorrolnak, és nem akarják hallani őket. Semmit se fogsz tudni, senki neked semmi szükségést nem mond, hogy tudd, mit kell tenni vagy mire kell előre vigyázni. Saját fejedből pedig nem tudhatsz mindent, ha ezt hiszed, becsapod magad. Ha idővel nem javulsz meg, károdat fogod látni, és bár akkor hinni fogsz, de már késő lesz.

Azt is tudom, hogy amit számodra küldtem, hogy olvasd, éppenséggel nem teszed, pedig belőlük sokat tanulhatnál.⁶⁵ A könyvek elég bátrak, hogy elmondják neked, amire másoknak, mivel félnek és szemérmesek, nincs bátorságuk, és így amit az emberektől nem tudsz meg, a könyvekből megismerheted. De félek, hogy mindkettőnek egy alapja lesz, egy forrásból fog fakadni, vagyis, hogy nem akarsz sem tudni, sem hallani semmi mást, mint azt, ami neked tetszik. Amelyek pedig hozzád hasonló természetűek és adottságúak, feltehetően rosszak és károsak. A rossz fog benned elhatalmasodni, amikor sem az emberektől, sem a könyvekből nem akarod hallani az igazságot, sem tenni a jót, kivéve, ha az már fejedben van és ezért tartod igaznak, úgy, hogy te jobban tudod, mint senki más. Ha ebben a szellem-

⁶⁴ A forrás alapján a régi szakirodalom Miksa medvéjét a főherceg állatgyűjtő szenvedélyének tulajdonította. *Holtzmann, R.*: Kaiser Maximilian i. m. 53.

⁶⁵ Ferdinánd király küldött könyveiről egyelőre nem rendelkezünk információval, azt azonban tudjuk, hogy később a mülhlbergi csatában Miksa legbecesebb záskmánya János Frigyes szász választófejedelem fekete szaténba kötött protestáns bibliája. *Sutter Fichtner, P.*: Emperor i. m. 33–35.

ben folytatod, biztos lehetsz benne, hogy szerfelett bűnös és igencsak rossz fejedelem leszel, mindenki gyűlölni fog, senki sem fog szeretni, végül pedig el fogsz veszni. A Császári Felség kétségtelenül idejekorán megtudja, és mindent, amit az érdekedben tettem, el fogod veszíteni.

Fiam, e hadjáratban önfejűséged bizonyítékáról hallok. Megtörtént, hogy ebben a legutóbbi hadjáratban a Császári Felség utasított téged, hogy az általad vezetett hadinépoddal egy bizonyos helyre menj. Fürstenberg gróf⁶⁶ figyelmeztetett téged, sőt Lodron⁶⁷ is, hogy tedd. Te pedig egy jótányi mérföldet sem akartál moccanni, azt mondtad, hogy jobban tudod, mit kell tenned. Más esetben, amikor a Császári Felség utasított, hogy igyekezz egy helyre egészen a Császári Felség következő parancsáig, amely császári parancsra Apremont herceg⁶⁸ figyelmeztetett, amikor odébb kezdte indulni, és mégis a parancsot és a herceg figyelmeztetését semmibe véve semmit se akartál tenni.

Nézd, mily önhittség az, hogy te ifjúként, aki még semmit se láttál, semmit se tudsz, többet akarsz tudni, mint a Császári Felség, aki annyit látott, és tapasztalt, és oly nagyra becsült fejedelem. Ha ez nem is lenne így, ha bölcsebb lennél Salamonnál, akkor is, mivel a szolgálatában állsz, köteles vagy engedelmeskedni neki és alávetni magadat, és nem lehetsz ilyen engedetlen, önfejű lázongó. Pedig így a gőgös ifjak, akik úgy hiszik, hogy többet tudnak, és senkinek sem engedelmeskednek, hibákat követnek el és ily módon vesznek el.

⁶⁶ Jelenlegi tudásunk szerint nem megállapítható melyik Fürstenberg gróf. Valószínűleg Egon von Fürstenberg aki 1547-ben Miksa főhercege pohárnoka, esetleg Friedrich von Fürstenberg aki Miksa mellett a császári nehézflovasság „kapitányhelyettese” (*Leutnant*) a schmalkaldeni háború során. Loserth, J.: Registratur i. m. 33. levél.

⁶⁷ Sigmund von Lodron, 1543-tól Miksa főherceg istálló mestere, majd főistállómestere. Miksa bizalmas embere, 1549 nyarán Spanyolországba érkezett a főherceg kíséretébe. Később a magyarországi hadszíntéren is harcolt, majd visszatért az udvari szolgálatba. ÖStA HHStA OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 181/21. fol. 5r.; González Cuerva, R.: Maria of Austria i. m. 49.

⁶⁸ Talán valamelyik Lotaringiai hercegről lehet szó, bár Apremont hercege cím nem létezett a korban, ellenben a grófi címmel. Pontosabb azonosítására tett kísérlet nem vezetett eredményre. François Alexandre Aubert de la Chenaye Desbois: Dictionnaire de la noblesse I-XII. Paris 1770. I. 326.

Szépen felolvastam neked Salamon fiáról, Roboám királyról szóló részt,⁶⁹ láttad, hogy tőle vette a példát az a bizonyos Conde,⁷⁰ aki gőgből és önhittségből azt a szörnyű és hallatlan tettet követte el. Megírták, hogy őrizze meg tisztességét, és hogy azt megőrizze, olyat tett, amelynél fertelmesebb cselekedetet, vagy inkább gáztettet szinte senki soha sem cselekedett. Fiam! Higgy nekem, ha te nem javulsz meg magadtól ebben a tekintetben, elpusztulsz és királyságaid is elvésznek.

Miután leírtam ezt a levelet reggel ezen a helyen, mivel előtte nap nem volt időm befejezni, jött hozzám Martin Guzman,⁷¹ és elmondta nekem, hogy mi módon távoztál el éjjel a futár révén a Császári Felségét sem köszöntve a szállásról azt mondva, hogy hozzám jössz, és írtál is erről nekem. Ami, ha így volt, a szándék nem volt rossz, de a módja nem használt, ahogy a levelemből, amit erre válaszul írtam megtudhatod, és ebben is látod, hogy többet akarsz érteni, mint amit szükséges érteni, és hogy nem vagy oly bölcs, ahogy magadról azt gondolod. Félek, az alábbi olasz mondas illik rád, amely így szól: A szamár, aki szarvasnak képzei magát, akkor bánja ezt meg, amikor árkot kell ugrani.⁷² Ebből is látszik, hogy saját fejed

⁶⁹ Most Rechabeám király tanácsot tartott a vénekkel, akik atyja, Salamon szolgálatában álltak, amíg élt. Megkérdezte: „Mit tanácsoltok, milyen választ adjak ennek a népnek?” Azt válaszolták: „Ha ma szolgálsz ennek a népnek, kedvükre teszel, és barátságos szavakat intézel hozzájuk, mindig a szolgálatodban maradnak.” De ő nem ügyelt a tanácsra, amit a vének adtak neki, hanem a fiatalokra hallgatott, akik vele nőttek fel és a pártján álltak. Így szólt hozzájuk: „Milyen feleletet adjunk ezeknek az embereknek, akik ma azt mondták nekem: Könnyíts az igán, amit atyád ránk rakott?” A fiatalok, akik vele nőttek fel, ezt a választ adták neki: „Így kell beszélni a néppel, amely azt mondta neked: Atyád megnehezítette jármunkat, azért te könnyíts rajta, így kell beszélni velük: A kisujjam vastagabb atyám derekánál. Igaz, hogy atyám nehéz igát rakott rátok. De én még jobban megnehezítem jármotokat. Atyám ostorral fegyelmezett, én meg majd skorpiókkal fenýítelek benneteket.” Amikor a nép harmadnap visszatért Rechabeámhoz, amint meghagyta nekik ezekkel a szavakkal: „Harmadnap gyertek vissza hozzám”, a király kemény választ adott a népnek, s figyelmen kívül hagyta a tanácsot, amelyet a vének adtak neki. A fiatalok tanácsa szerint beszélt velük. 1Kir. 12. 6-14.

⁷⁰ Az utalásban szereplő Conde lehetséges, hogy Cristoph von Roggendorfra utal, legalábbis Robert Holtzmann német történész szerint őt jelöli ez a név. Roggendorf finoman szólva is ellentmondásos pályát futott be, Ferdinánd zsoldjából előbb a törökökhöz szökött át Magyarországon, majd pedig a francia királyt szolgálta. *Holtzmann, R.: Kaiser Maximilian i. m. 573.*

⁷¹ Martin de Guzmán, Ferdinánd király kamarása és bizalmas embere, 1551-ben már főkamarása. Később több követségben és megbízatásban járt el Ferdinánd, illetve Miksa szolgálatában. ÖStA HHStA OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 182/30. fol. 7v.

⁷² A Ferdinánd által idézett mondas (*quy asino e et cervo se crede, al saltar del foso se vede*) mai olasz nyelven így szól: *Chi asino è e cervo esso si crede, al saltar della fossa*

után mész és nem hajolsz meg senki jámbor előtt, hanem hitvány emberek tanácsát követed, és úgy intézed ügyeidet, hogy egyetlen tekintélyes ember sem megy szívesen hozzád. Olyannak leszel megítélve, amilyenek azok, akikkel érintkezel, és ahogy a tetteiddel megnyilvánulsz. Ha tekintélyeseket kérdeztél volna, és ilyen helyzetbe nem kerültél volna. Hidd el fiam, ha így folytatod, ahogy elkezdted, elveszted a lelki tisztességet, a megbecsülést, és a jó híredet, és hidd el, nem fogsz sokáig élni.

Nagyon félek attól, hogy halálom után túlságosan kicsapongó és erkölcstelen életet fogsz élni. Figyelmeztetlek arra, hogy a bujaságtól fordulj el, s ha végül nem tartózkodnál tőle, annak rossz vége lesz, ezt nem javaslom neked. Tedd, ahogy mondják, óvatosan, botrányoktól mentesen, kerülve az ilyen ügyben a házas asszonyokat, az erőszakot és a jogtalanságot és ne okozz botrányt.

Ezeket akartam, Miksa, számodra leírni, hogy óvakodj az efféle dolgoktól, jobbítsd meg magadat, lásd be tévedéseidet és vétkeidet, azokat megismerve javítsd ki magad, és az elkerüld azokat. Ha így teszel, lelked, tested, tiszteleted és megbecsültséged hasznára válik majd.

Ferdinánd, te pedig, hasonló vétkekben ne utánozd és másold bátyádat, sőt, ha magát nem akarja megjavítani, ami távol legyen, testvériesen figyelmeztess. Óvd magadat az ilyesmiktől, és haladj tovább úgy, ahogy elkezdted, erényről az erényre. Tedd az ellenkezőjét annak, amit mostanáig teszt, az ilyen és hasonló esetekben ne bátorítsd és ne is másold.

Mindkettőtöket figyelmeztetlek arra, hogy a Császári Felséget szeressétek, engedelmeskedjetez neki, és tekintsetek rá, mint atyára, soha ne ellenkezzetek. A spanyolok fenséges hercegével, a fiával, egyben az én unokaöcsémekkel mint szeretett fiú iránt jóindulattal és szeretettel legyetek.⁷³ És mivel láttam mindkettőtökben, hogy nem vagytok nekifeszülve a munkának, hanem inkább szórakoztok, buzdítalak, atyailag figyelmeztetlek titeket és előírom nektek, hogy legyetek szorgalmasok és gondosak a munkákban, éberek és ne nemtörődömök, ami az Isten tiszteletében és szolgálatában a keresztény köztársaság, valamint országaitok, tartományaitok és alattvalóitok hasznára válik. Inkább az Isten és a közjó lebegjen szemeitek előtt, mint a magánérdeketek, és a magánérdeketeket ne keverjétek össze, ne adjátok hozzá az Isten és a kereszténység ügyéhez, ahogy azt, fájdalom, sok keresztény fejedlem saját kárára és örök szégyenére teszi. Tartsátok eszetekben, hogy jól, tisztán és akadálytalanul szolgáltassanak igazságot. Ügyeljetez a szegényekre, és védjétek őket, mivel ez a hivatásotok, hogy özvegyeket, árvákat, szegényeket és nyomorultakat óvjátok, és védjétek, hozzájuk irgalmasok

se n'auvede. Köszönjük Domokos Györgynek a mondás értelmezéséhez nyújtott szíves segítségét.

⁷³ V. Károly császár fiáról, Fülöp infánsról (1527–1598), a későbbi II. Fülöp spanyol királyról van szó.

legyetek, hogy Isten is irgalmas legyen hozzátok.⁷⁴ Mivel a szegények rászorulnak a segítségetekre és a védelmetekre, mivel kevesen vannak azok, akik őket támogatnák. A gazdagok a pénzük miatt mindig az igazságtalanság és a tisztességtelenség előmozdítói és gyarapítói. Azért kaptatok az Istentől kardot, hogy a gonoszokon vegyetek elégtételt, ne pedig a jámborokon. Teljesítsétek feladatokat, és védjétek a szegényeket a gonoszok és vagyonosok elnyomásától. Ne legyetek személyválogatóak, hanem mindenkit igazságosan ítéljétek, a szegényeken könyörüljétek, hogy Isten is könyörüljön rajtatok. Legyetek igazmondók és állhatatosak a cselekedeteitekben, a szájatok hazug szó ne hagyja el. Az ígéreteket és az írott szót szilárdan megtartsátok és azok ellen ne tegyetek. Gondosan mérlegeljétek mielőtt ígérték, aztán az ígéretet megtartsátok, mivel ha könnyelműnek és hazugnak bizonyultok, senki nem fog becsülni titeket, nem fognak hinni nektek, elveszítitek a bizalmat és a tiszteletet, és akkor inkább már az életet kellene elveszítsétek.

Szeressétek a lánytestvéreiteket, bánjatok velük úgy, és figyeljétek rájuk, hogy akik még nincsenek kiházásítva, jó és keresztény módon leljék meg helyüket a végrendeletem és fiókvégrendeletem szerint.

Többet is írhatnék és köthetnék a lelketekre, amiket a rövidség okán elhagyok, és ha amiket ez a levél tartalmaz, megteszitek a végakaratommal és a fiókvégrendeletemmel együtt, remélem, hogy ügyetek nem fog majd rosszul állni, sőt nagyobb és jobb, annál is jobb lesz. A mindenható Isten jó lelkével és kegyelmével töltse el szíveteket, hogy kedve szerint szolgáljátok a kereszténységet. A rátok bízott országokat és a tartományokat lelketek üdvére, tisztességeitekre, valamint az összes alattvalótok javára jól és hasznosan kormányozzátok.

Éljetek boldogul!

Leitmeritz,⁷⁵ 1547. február 14.

Jó és őszinte apátok, Ferdinánd

⁷⁴ Az özvegyek és árvák védelme a bibliai eredetű (Zsolt 68:6) és magyar király egyik fontos feladata Szent Istvántól kezdve amely a 16. században is élő gyakorlat. Számtalan példa közül említhetjük, mikor 1562-ben az éppen atyja helyetteseként szolgáló Miksa főherceg megparancsolja Vékei Ferencnek, hogy hagyjon fel Móre Gáspár özvegyének és árváinak háborgatásával, ellenkező esetben bíróság előtt kell felelnie tetteiért. MNL OL E 148. Fasc. 179. No. 27.

⁷⁵ Litoměřice, város Csehországban, közel a száz határhoz.